

Elena Kostova, Antoaneta Kirilova, Angel Zlatkov
(Bulgaria, Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences)

History, Memory, Change. A Collection of Papers in honor of Prof. Angel Dimitrov. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences – Institute for Historical studies, 2022, 643 p.

Abstract: The volume presented in the following review is dedicated to Prof. Angel Dimitrov – a historian with interests in various periods of Bulgarian history, who served as a diplomat in North Macedonia and Serbia for many years and is known as a public figure with a broad grasp of the processes of nation-building, nationalism and the bilateral relations between Bulgaria and its neighbors. The volume contains 25 studies by leading Bulgarian historians from national scientific institutions which delve into various issues related to the social, economic, cultural and political life of Bulgarians in Bulgaria and abroad, spanning a broad chronological period – from the Middle Ages to the present day.

Елена Костова, Антоанета Кирилова, Ангел Златков
(България, Институтът за исторически изследвания, Българска академия на науките)

История, памет, промяна. Сборник в чест на проф. Ангел Димитров. София: Българска академия на науките – Институт за исторически изследвания, 2022, 643 с.

През есента на 2022 г. излезе книгата „История, памет, промяна. Сборник в чест на проф. Ангел Димитров“, която, както подсказва и заглавието, е посветена на учения, дипломата и общественика – професор Ангел Димитров. Съставител на тома с изследвания е Николай Поппетров, а научен редактор – доц д-р Михаил Груев. Сборникът е резултат от усилия на екип от приятели, съмишленици и колеги на проф. Димитров, чиито трудове хронологически покриват историята на българските земи от Средновековието почти до нашето съвремие. И това съвсем не е случайно, защото научните интереси на проф. Димитров, както мнозина знаят, са в различни периоди от българската история. На малцина е известно обаче, че Ангел Димитров се дипломира в Историческия факултет на Софийския университет с профил „Археология“, а дипломната му работа е посветена на „Българската църковна архитектура през Средновековието“. Като археолог той участва в разкопките на Голямата базилика в Плиска, а по-късно и в София при проучването на Източната порта на Сердика. Тези занимания на проф. Димитров, свързани, както той самият казва в интервюто към сборника, със „загадъчната за мен археология“, водят до изграждане на трайни приятелства, и съвсем естествено – до включването в тома на няколко научни публикации с медиевистична тематика.

На първо място е поместен трудът на Бони Петрунова, носещ заглавието: „Уникални и редки находки от „Късната сграда“ в НАР Калиакра“. Статията разкрива едни от най-впечатляващите артефакти, открити при разкопките на т.нар. „Късна сграда“, намираща се на нос Калиакра. Внимание заслужава изработеният от бял нефрит носач за колан, чийто произход се свързва с китайската или

монголската култура. Изказано е предположение, че нефритеният носач вероятно е бил част от представителен военен колан, а находката се свързва с тесните военнополитически контакти между Златната орда и средновековното княжество Карвуна. Вторият акцент в статията е т.нар. „татарска плячка“, открита в хода на проучванията. Става дума за малко глинено гърне, в което е трезорирано богато съкровище, състоящо се от 978 златни и сребърни находки – копчета, апликации катарамии, монети и пр. Акцент в работата на Петрунова е третият предмет – масивен златен пръстен-печат, на който е изписано името на притежателя му – Георги Макри. Научният анализ и хипотезите относно това, кой е притежателят на тази ценна находка, предстои да бъде направен.

Статията на Илия Илиев носи заглавието „Охридската българска архиепископия през първите две столетия от нейното съществуване (XI – XIII в.)“. Това е едно цялостно изследване, разкриващо генезиса на Охрид като общобългарски църковен и духовен център. Авторът прави периодизация на историята на Охридската архиепископия, а в изследването се акцентира на факта, че от началото на XI до началото на XIII в. тя е преди всичко църковна организация на българското население, намиращо се в пределите на Византийската империя. Налага се заключението, че фиксираният в изложението период представлява връхна точка в развитието на Охридската архиепископия.

Публикацията, носеща заглавието „Страхът и религиозното съзнание на средновековния българин след Покръстването“, е дело на Петър Ангелов. Статията изследва емоциите на средновековния българин, като се основава на някои конкретни исторически факти и събития, които пораждаят страх сред населението. Споменава се за страха, причинен от: природни бедствия; епидемии; нашествия и войни; от действията на различни институции; от опасностите, които крие непознатата земя; от поведението на чужденците и пр. Страхът е представен и като неотменна част от религиозното съзнание на българина, формиращ в известна степен и ценностната му система. Акцент в изложението е поставен върху „страха Божий“, като се достига до обобщението, че респектът пред Бога е сред най-ценните и задължителни морални добродетели за християнина в средновековната епоха.

Георги Николов е автор на последната статия, посветена на средновековното ни минало, която е поместена в сборника в чест на проф. Ангел Димитров. Публикацията е озаглавена „Бележки за родословието на цар Самуил“. Авторът фокусира вниманието си върху някои малко използвани исторически извори, засягащи темата, и възможността за тяхната нова интерпретация. Посочени са безспорните факти, около които се гради изложението, като е обърнато особено внимание на старозаветните имена на комитопулите, деца на комит Никола – Давид, Моисей, Аарон и Самуил. Авторът изказва тезата, че по майчина линия комитопулите са в кръвно-родствена връзка с управляващата българска царска династия, чието начало е поставено от хан Крум. Поради този факт възкачването на цар Самуил на българския престол (вероятно през 997 г.) не е плод на случайност, а е по-скоро резултат от неговата родова принадлежност към българската царска династия.

Добре обособен дял от общо пет изследвания в сборника са посветени на българското обществено развитие през XVIII и XIX век. Първото от тях – „За две български фамилии в град Крайова (XVIII – XIX в.)“, принадлежи на Николай Жечев. В статията намират място интересни данни за две български фамилии в Крайова през XVIII и XIX в., извлечени от статии на румънски историци в румънско списание, което било издавано в Крайова в началото на XX в. и днес е библиографска рядкост. Н. Жечев допълва сведенията с данни от български източници, и така, доколкото позволява достъпната информация, реконструира важни моменти от семейната ис-

тория на фамилията Павлович, заселила се в Крайова от Банат, за която безспорно доказва, че е българска, и на семейството на х. Марин Николов (Николау), чиито корени вероятно са от Тетевенския край.

Втора от цикъла възрожденски статии в сборника е на Огняна Маждракова-Чавдарова – „Георги Раковски – журналистическият му поглед към проблемите на българите в контекста на Източния въпрос (1856–1861)“, и в нея авторката проследява сътрудничеството на Раковски в изданията в Нови Сад от Данило Медакович в. „Сръбски дневник“, както и дейността му като издател на вестниците „Български дневник“ в Нови Сад и „Дунавски лебед“ в Белград. О. Маждракова всъщност представя журналистическата дейност на Раковски като елемент от неговите идейни търсения за перспективите пред българския народ в контекста на Източния въпрос, и разкрива детайлно и в широк исторически контекст неговите политически инициативи в първите години след Кримската война.

Румяна Радкова обръща поглед към проблемите на образованието на българите през XIX в. в своята статия „Отново в родината? За завръщането на българите, учили в чужбина до 1877 г.“ и проследява завръщането на българските младежи в родината и настаняването им на работа, трудното им адаптиране в среда, от която са били откъснати за известно време, проблемите с общините, с местните политически и духовни власти. Радкова илюстрира различни житейски казуси с многобройни примери, извлечени от документацията, които показват сблъсъка на завърналите се млади хора, получили образование в чужда идейна, политическа, социална среда, с менталитета на Своите, с неразбирането и/ли нежеланието им да приемат повика за промени и модернизация.

Рано напусналата ни колега Олга Тодорова се занимава с интересна личност, която е част от културния пейзаж на Ориента и Османската империя през XIX в. – съпругата на дългогодишния консул на Балканите Джон Илайджа Блънт – Фани Блънт. Статията „Духовната пробуда и просвета на възрожденските българи през погледа на една британска съвременничка“ представлява част от книгата на Ф. Блънт – „Народите на Турция“, публикувана през 1878 г., в която авторката споделя впечатленията от общуването си с представители на балканските народи и, разбира се, с българите. О. Тодорова публикува част от този източник, чиито сведения се отнасят до българското обществено развитие през третата четвърт на XIX в. Специален интерес предизвиква анонимно българско писмо до Ф. Блънт, в което са предоставени исканията от нея сведения за написването на книгата, и предположението на О. Тодорова, че писмото по всяка вероятност е дело на една от дъщерите на д-р Стоян Чомаков.

Публикацията на Кирил Топалов е посветена на „Българското елинофилство, Григор Пърличев и двама негови съвременни тълкуватели, както и за високия научен морал на проф. Тахиаос“. В статията си авторът опровергава неточни или неверни тези в гръцката историография, свързани с проблеми на българската история. К. Топалов оспорва твърденията на двама гръцки учени за делата и личността на Григор Пърличев, един от видните български дейци, изживял трудната трансформация от елинофил до осъзнат и активен български национален деец. Внимание заслужава изводът, че елинофилството не е елинизирание или замяна на едно етническо съзнание с друго, а осъзнато и доброволно приобщаване към ценностите на сродна кауза, която част от българските възрожденци прегръщат и припознават като своя, при това без да предават рода и родината си.

Разделът от статии, които се занимават с проблемите на българската следосвобожденска история, започва с текстове за борбите за национално обединение след Бер-

линския конгрес и за изграждане основите на модерната българска държава. Димитър Тюлеков разгръща „Институционалният облик на българския национален въпрос“ от края на XIX в. до наши дни, като анализира мащабната мрежа от български легални и нелегални организации. Авторът проследява организационната структура, състава, целите и палитрата от дейности на различните дружества, за да представи въздействието на честите политически промени в България и Европа върху стратегията за постигането на националната кауза.

В статията си „Българите, Русия и създаването на проект за Органически устав на Княжество България през 1878г.“ Пламен Божинов представя анкетата на княз Александър Дондуков-Корсаков до видни българи относно устройството на новосъздадената държава като част от последователните усилия на Руската империя да спечели и затвърди доверието на българските „нотабли“, за да си осигури първостепенна роля в управлението в София. Внимателният преглед на профилите на 16-те анкетирани разкрива симпатиите на руското правителство към по-умерената част от българския елит, а анализът на отговорите им представлява ценен принос към изследванията на политическите и идеологическите нагласи на възрожденската българска интелигенция.

Чрез статията „С илинденските въстаници през България и Македония. Най-ранните обявления в британския периодичен печат за кинохрониките, заснети у нас през 1903г. от английския кинооператор Чарлс Райдър Нобър“ Петър Кърджилов привлича вниманието на читателите върху един автентичен западен източник за българския характер на македонското освободително движение. Усилията на британските журналисти и продуценти допринасят за популяризирането на българската кауза в Европа и предизвикват симпатиите и състраданието на британското обществено мнение към страданията на християните в Европейска Турция.

Последиците от неуспешното въстание са очертани в статията „Между четите и динамита: въоръжената дейност на ВМОРО от края на Илинденско-Преображенското въстание до Балканската война“. Авторът Слави Славов представя действията на революционната организация за ограничаване разпространението на чуждите въоръжени пропаганди в Македония и проследява трънливия път на българското освободително движение до избухването на Балканската война. В текста се изтъква материалната поддръжка на българските правителства към революционната организация и са очертани основните разделителни линии между оформящите се в началото на XX в. различни стратегии за постигане на националното обединение.

Опитът на Царство България да изгради свой център за влияние сред албанското население в западната част на Балканския полуостров след неуспешната Междусъюзническа война е разгледан от Георги Георгиев в текста „Българската дипломатическа мисия и национална политика в Албания (1913 – 1915)“. Той проследява одисеята на Тодор Павлов като български дипломатически представител в Албания и усилията му да помогне на подложено на насилия българско население на фона на настъпил хаос в тази част на Европа. Отношението на софийското правителство към мисията на Тодор Павлов повдига важния въпрос дали българският политически елит разполага с необходимия капацитет и възможности, за да разреши все по-заплитания се през XX в. български национален въпрос.

Последствията за българския народ от Ньойския мирен договор са изтъкнати от Николай Поппетров в статията „Ньой 1919 – от травмата към историята“. Сравнявайки реалните постановления на трактата с въздействието му върху

обществената мисъл в Царство България през Междувоевния период, авторът очертава измеренията на „втората национална катастрофа“. Загубата във войните за национално обединение оставя неизличим отпечатък върху съзнанието на българския елит и налага чувствителни промени в стратегията за решаване на националния въпрос. Внимателният анализ на наличната документация, направен от Поппетров, представлява важна стъпка към реконструкцията на феномена Ньой в българската история.

Последователните усилия на българите за преодоляване на наложените във френската столица наказания са представени в материалите на Ваня Стоянова, Даниел Вачков и Владимир Златарски. В своята статия „Екзархийският институт и българските училища в Турция (1913 – 1945)“ Ваня Стоянова проследява старанието на Българската екзархия за запазване на паметта за българското присъствие в Цариград и Одринска Тракия и подпомагането на малцината останали там българи след разорението по време на Балканските войни. В изпълнение на своята просветителска мисия, Българската православна църква поддържа духовната връзка между българите от двете страни на границата до края на Втората световна война.

От своя страна в текста „Един македонски българин в борба срещу репарациите по Ньойския договор“ Даниел Вачков, чрез делото на Никола Стоянов, демонстрира ролята на личностния фактор в историята и заслугите на родения в Дойран учен за икономическото развитие на Царство България и ограничаването на последствията от финансовите клаузи на Ньойския договор. Македонският българин договаря сключването на Бежанския заем и на Стабилизационния заем, с които са подпомогнати десетки хиляди бежанци от Македония, Тракия, Добруджа и Западните покрайнини. Авторитетът на Стоянов като учен и финансов експерт има ключово значение за отстояването на българските позиции на международните форуми след Първата световна война.

Ролята на българската държава в европейската дипломация в навечерието и в хода на Втората световна война е представена от Владимир Златарски в текста „България в балканската политика на Третия Райх (юли 1940 – март 1941)“. Авторът проследява усилията на цар Борис III и неговите правителства за ревизия на териториалните клаузи на Ньойския договор и гарантиране сигурността на страната при очертаващата се в началото на 1941 г. германска офанзива срещу Гърция. Изследването акцентира върху предпазливия подход на царя и желанието му да съхрани България в разпадащия се световен ред и настъпващата неизвестност.

„Дейността на щаба на войската за освобождаването на българи военнопленници от бившите армии на Югославия и Гърция през пролетта на 1941 г.“ е изтъкната от Милен Михов, който илюстрира благосклонното отношение на България към югославските и гръцките граждани от български произход. С впечатляваща бързина царските институции организират приемането и освобождаването на македонските българи от пленничество, а местното население дава своята неограничена помощ за изхранването и подслоняването им. Няма как да не предизвикат интерес за съвременния читател представените от Михов методи за удостоверяване на български произход на военнопленниците.

В статията „България и Югославия (1944 – 1965)“ Сия Никифорова представя стопанските политики на двете държави в коренно променената след Втората световна война политическа и икономическа обстановка в Европа. Авторката анализира постиженията на двете страни, за да покаже успешните и неуспешни страни в модернизаторските проекти на управляващите в София и Белград социалистически партии. Инвестираните средства в икономиката и добрите идеи в предприеманите реформи често се сблъскват със сложната система за власт и контрол в тоталитарни-

те балкански общества, последиците от което се виждат в множество статистики и тематични таблици, добавени към изследването.

Темата за разказа за миналото в Югославия е разгледана от Наум Кайчев, който търси отговор на въпроса „Възможна ли е „История на Югославия“ за XIX век? Един сръбско-хърватски исторически спор от 70-те години на XX век“. Проследявайки историческия дебат между сръбски и хърватски експерти относно издадената в Белград през 1872 г. „История на Югославия“, той демонстрира твърде крехките основи на федеративната държава. Въпреки общия девиз *братство и единство*, народите в Югославия не успяват да изградят общ исторически разказ и остават дълбоко под сянката на траматичните събития от миналото.

Темата за междуетническите отношения на Балканите в сборника е продължена от Момчил Методиев в изследването „По пътя към социалистическата нация. Българската православна църква и „Възродителният процес“. На базата на автентични документи авторът представя опитите на Държавна сигурност да използва влиянието на българското духовенство в обществото, за да оправдае политиката на репресии срещу мюсюлманското население в България. Авторът разкрива механизмите за контрол и поощрение на сътрудниците на комунистическия режим, като същевременно запознава читателя със съпротивата срещу насилието от страна на отделни български православни духовници като Благой Топузчиев и Димитър Амбаров.

Създаването и развитието на македонизма като идеология и използването ѝ са анализирани от Лъчезар Стоянов в статията „Метаморфозите на македонизма“. Изследването представя различните видове македонизъм и начините им на употреба в миналото и днес, за да достигне до същината на Македонския въпрос в условията на XXI в. Авторът категорично разграничава проявите на пробългарски македонизъм преди Втората световна война с изкуствено създадения и насилствено наложен отвън антибългарски македонизъм, който отрича изобщо наличието на българско население в Македония.

Сборникът завършва с провокативния текст на Иван Илчев „Патриоти и непатриоти“. В характерния си стил авторът привлича вниманието върху популярния разказ за знакови събития от българската история и реалното им значение, като откровенно споделя с читателите:

мечтая за патриотизъм, в който си задаваме въпроси, търсим отговори, но много от въпросите ще останат без отговори, защото патриотизмът е като лекарство. Взето в нужната доза, то оздравява тялото. Но ако прекалиш...

* * *

Направеният кратък преглед на включените в сборника статии и студии показва, че за неговото изпълнение в творчески екип са се обединили учени с разностранни интереси от различни научни институции в страната и от различни поколения. Значимите теми и проблеми, и задълбочените анализи и обобщения в тома безспорно ще му осигурят самостоен научен живот. Нека не забравяме обаче, че неговото появяване е плод най-вече на почитта към авторитета, който проф. Ангел Димитров в годините назад успява да изгради в различните свои професионални роли – на учен, дипломат и общественик.